

A KIADVÁNYOK EGYETEMES HOZZÁFÉRHETŐSÉGÉNEK ESZMÉJE ÉS GYAKORLATI EREDMÉNYEI

N. RÁCZ ARANKA

A könyvtárügy irányító szakembereit manapság főképpen két kérdéskör foglalkoztatja: az egyik a kiadványok egyetemes számbavétele (Universal Bibliographic Control – UBC), a másik a kiadványok egyetemes hozzáférhetősége (Universal Availability of Publications – UAP). Mindkét célkitűzés része az IFLA közértávú, 1975–1980. évekre terjedő programjának.¹

Közismert, hogy a UBC a kiadott dokumentumok egyetemes számbavételét tekinti céljának elsősorban a nemzeti bibliográfiák rendszerén keresztül. Az országonként összegyűjtött bibliográfiai adatanyagot kívánja nemzetközileg hozzáférhetővé tenni, elsősorban a könyvtárak használatára, számolva a számítógépek adattároló és visszakereső lehetőségeivel. A UBC programot az IFLA 1969-ben fogadta el, figyelembe véve az UNESCO, a FID és az ICSU által meghirdetett UNISIST programot. Az UNISIST egy másik programja az ISDS (International Serial Data System), amely szerves része az UBC-nek a periodikumok regisztrálása vonatkozásában.

Az UBC világméretű programjának meghirdetése után 5 évvel, 1974-ben, az IFLA Vezetőtanácsa egy másik, nem kevésbé fontos világméretű programot tűzött napirendre és fogadott el: *a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségének programját*. E program abból a felismerésből indult ki, hogy a dokumentumokról nyújtott tájékoztatás önmagában nem elég. A közzétett információk javítják ugyan a szakirodalmi tájékozottságot, egyben azonban fokozzák a dokumentumok iránti igényeket, amelyek szolgáltatására sem az egyes országok könyvtárai, sem a nemzetközi könyvtári rendszer nincsen felkészülve. Az UBC programját tehát a kiadványok hozzáférhetőségének programjával kell kiegészíteni. E célkitűzés összhangban van az UNESCO 1974-ben kezdeményezett NATIS (National Information Systems) programjával is.

Az UAP program nem kevesebbet kíván elérni, mint hogy bármely kiadványt bárki megkaphasson, bárhol éljen is. Nem lehet kétséges, hogy e program megfogalmazói csak hosszú távon, igen sok feltétel megvalósulása után látják e célt elérhetőnek. Ennek ellenére *az UAP nem utópia!* Minél fejlettebb egy-egy ország könyvtárügye, annál többet tud belőle megvalósítani.

Az UAP program szerint a szolgáltatás felelősségét nem valamely nemzetközi szervezet, vagy szolgáltató hely viseli, hanem az egyes országok. Ez a szemlélet jelenti voltaképpen e program realitását. A célkitűzés olyan mértékben válik valóra, amilyen mértékben az egyes országok megteremtik a lehetőséget saját dokumentum-állományuk hozzáférhetővé tételéhez. Az elérhetőség javításának célkitűzése új szemléletet formál, mégpedig

egy alapjaiban az *olvasóra irányított* szemléletet, amely alkalmas arra, hogy kiiktasson minden olyan akadályt, amely a hozzáférést nehezíti, és előmozdítson egy sor reformot a könyvtárügy szervezetében, a dokumentumbázis és a szükségletek összhangjának megteremtésében, a könyvtárközi kölcsönzésben, a lelőhelyek feltárásában és a könyvtári kooperáció gócaira irányítsa a figyelmet.

Az UAP program terjedésének fontosabb állomásai

A Nemzetközi Kölcsönzési és Központi Katalógusok Bizottsága az IFLA 1973. évi grenoble-i konferenciáján sürgette annak elfogadását, hogy minden egyes ország felelős saját kiadványainak hozzáférhetővé tételéért. Az UAP szükségességének legkorábbi formális elismerése 1974. novemberében következett be, amikor az IFLA Nemzetközi Kölcsönzési és Központi Katalógusok Bizottsága az alábbi szövegű határozati javaslatot terjesztette az IFLA Vezetőtanácsának ülése elé: „erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy a kiadványok megszerezhetősége javuljon az egyes országokon belül és ezek között, mivel ez lényeges eleme a könyvtárügy mindenféle nemzeti és nemzetközi tervezésének, növelve a könyvtárközi kölcsönzés hozzáférési lehetőségeit és gyorsaságát, egyszerű és hatékony módszerek alkalmazásával. A végső cél, hogy biztosított legyen mindenki számára szerte a világon, hogy személyes használatra megszerezhessen bármely kiadványt, bárhol és bármikor jelent az meg, akár eredeti formában, akár másolatban.” A „kiadványok egyetemes hozzáférhetővé” kifejezés magában foglalja „a világ minden kiadványához való hozzáférést” és „az egész világ számára való hozzáférést”. Az értelmezés első része étfogó gyűjteményeket, a második része egyetemes, világméretű könyvtárközi kölcsönzést tételez fel.²

Az UAP és az UBC program célkitűzéseit, elveit *M. B. Line* foglalta össze és tette közzé 1977-ben (UNESCO Bulletin for Libraries 1977. 3.no.). A programmal az IFLA különböző fórumai foglalkoztak, többek között egyik központi témája volt az IFLA 1978. évi általános konferenciájának is.^{3*} A téma felvetése, gondozása, ismertetése 1977-ig az IFLA 1975-ben újjászervezett Office for International Lending (Nemzetközi Könyvtárközi Kölcsönzési Iroda) tevékenységéhez fűződik, amelynek igazgatója (*M. B. Line*) egyben a BLLD igazgatója. Az IFLA szervezésében 1977. júniusában összeült Londonban az UAP tervező értekezlete, mely az IFLA irányítása alatt létrehozta az UAP irodát (UAP Office), megválasztotta ennek vezető testületét, amelynek tagjait az IFLA Végrehajtó Tanácsa 1978. augusztusában erősített meg. Az UAP Office feladata a fejlődés elősegítése az UAP céljai irányába, nemzetközi adatgyűjtés, speciális tanulmányok végeztetése stb. Az UAP célkitűzéseit ettől kezdve nemcsak a Könyvtárközi Kölcsönzési Iroda, hanem az IFLA egyéb szekciói és osztályai is segítik. Tervezik egy összefoglaló

* A konferenciáról, az ott elhangzott fontosabb UAP-pal kapcsolatos előadásokról *Kovács Ilona* számolt be lapunk hasábjain (1979. 2.sz. 158–164.p.). Ugyanitt található (165–169.p.) a konferenciára készült előadások bibliográfiája.

kötet kiadását az UAP-ról, valamint 1981-ben egy kormányközi értekezlet összehívását az UAP témában.⁵

Az UAP és a könyvtárközi kölcsönzés

A nemzetközi szakirodalomban az UAP-val ma már cikkek, tanulmányok egész sora foglalkozik. Közülük kiemeljük M. B. Line összefoglaló cikkét, amelyben a könyvtárközi kölcsönzés terén eddig elért eredményekről olvasható áttekintés.⁴ A cikk fontos megállapításokat fogalmaz meg a program és a könyvtárközi kölcsönzés kapcsolatáról. Hangsúlyozza, hogy a program megvalósításának elsőrendű feltétele és fő tényezője a könyvtárközi kölcsönzési rendszer hatékonysága, amely világszerte saját lehetőségeinek szintje alatt működik. Sok a ki nem elégített kérés, hosszú az átfutási idő, sok kutató nem is él e lehetőséggel éppen a folyamat nehézkessége, lassúsága és bizonytalansága miatt. Ha ez így van egy-egy országon belül, még inkább érvényes a nemzetközi kölcsönzésben. Gyakori, hogy egyes országok saját kiadványaikat nem tudják szolgáltatni. A kérések teljesítése a legszervezettebb könyvtárközi kölcsönzést folytató országokban is csupán 70%-os arányt mutat. Kevés országban tanulmányozzák a könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi sajátos problémáit. Eddig csak Angliából és az NSZK-ból tudunk ilyen tanulmányokról. E tevékenység fontosságát, rangsorát a könyvtári szolgáltatásokban kevésbé ismerték fel, és általában még mindig mellékes tevékenységnek tekintik. Ugyanakkor az egyre tökéletesedő bibliográfiai információ következtében (pl. az on-line üzemmódban működő számítógépes adattárak és visszakereső rendszerek mellett) a dokumentumok megszerzése iránti igény egyre nő. A növekvő igényekre egyetlen válasz lehet: *a hozzáférhetőség javítása*.

A nemzeti könyvtárközi kölcsönzési rendszerek nem fejlődhetnek spontánul, ezeket meg kell tervezni és meg kell teremteni hozzájuk a megfelelő leőhelybázist az adott ország könyvtári viszonyainak megfelelően, továbbá meg kell teremteni a kérések irányítását szolgáló leggazdaságosabb leőhelynyilvántartást. Meggyőzően érvel Line a központi kölcsönző gyűjtemények felállítása mellett, különösen a gyakran keresett folyóiratok vonatkozásában. A BLLD-ben (British Library Lending Division) végzett mérések szerint 5000 folyóíratra esik a kérések 80%-a és 8500 folyóíratra a kérések 90%-a. Mivel azonban ilyen nagyméretű központi kölcsönző könyvtárak létesítésére inkább csak nagyobb országoknak van lehetősége, véleménye szerint elképzelhető a könyvtárközi kölcsönzések hatékony kielégítése korlátozott számú, néhány nagykönyvtárral is, ezeket azonban el kell látni a művek szükséges kölcsönzési példányaival.

A nemzeti könyvtárközi kölcsönzési rendszer tervezésénél javasolja figyelembe venni a már létező, vagy lehetséges nemzetközi kölcsönzési rendszereket is. Lehetségesnek tart több országra kiterjedő *regionális rendszereket* és *világméretű rendszert* is. Míg az előbbi esetben egy közösen fenntartott központi kölcsönző könyvtár előnyös lehet, az utóbbi csak az egyes országok olyan értelmezésű kooperációján alapulhat, hogy minden ország vállalja a felelősséget saját kiadványainak szolgáltatásáért. Bármilyen rendszerről lévén is szó mindig lényeges szempont a *gyorsaság*, a *gazdaságosság* és az *egyszerűség*.

Az IFLA fontos feladata e kérdések nemzetközi vizsgálata és megoldásuk elősegítése.

Nemzetközi elemzés a könyvtárközi kölcsönzésről. Elvek és modellek

Mivel a könyvtárközi kölcsönzés javítása az UAP program egyik legfontosabb tényezője, elkerülhetetlenné vált nemzetközi összehasonlító vizsgálat lefolytatása. Az UNESCO 1977-ben szerződést kötött az IFLA-val a könyvtárközi kölcsönzés helyzetéről szóló nemzetközi felmérésre és egy erről szóló kiadványra. E munka elkészült és 1978-ban meg is jelent az UNESCO kiadásában.⁶ A tapasztalatokat a bevezető tanulmány összegzi. E tanulmány felveti a könyvtárközi kölcsönzés minden lényeges kérdését, értékes, hasznosítható következtetéseket von le minden ország számára, és megoldásokat javasol.

Megállapítja pl. hogy kevés országban van a könyvtárközi kölcsönzésnek *rendszere*, ehhez a modellek is csak néhány országban alakíthatók ki. Az egyes országok könyvtári állománya ritkán felel meg a felmerülő igényeknek. A kooperatív gyarapítás (gyűjtőköri megosztás) mellett meglehetősen nagy a dokumentumok szóródása. Optimális megoldásnak a központi kölcsönző gyűjteményeket tekinti. Az a döntés, hogy a dokumentumokat egy központi gyűjtemény kölcsönzi-e, vagy a kölcsönzés a könyvtárak kooperációjára épül, alapvetően meghatározza a könyvtárközi kölcsönzés rendszerének tervezését. Az állománygyarapítás tervezett rendszere mellett nem kevésbé fontosnak tekinti a *kivonás* és a *megőrzés* rendszerének kialakítását.

A lelőhely megállapítása tekintetében általános elégedetlenség jelentkezik a központi katalógusokkal szemben (naprakésztség, hiányok, költségek, a használat nehézségei, a központi katalógusok többfélesége, a gépesítés költségei stb.). Általában nem kielégítő, nehézkes a könyvtárközi kölcsönzés ügyvitelének módja. Egyszerűsítést és egységesített eljárásokat javasol. A modern technikáról szólva (komputerek, kiadványok mikroformátuma, telex, televízió, műholdak mint adatközvetítők stb.) megjegyzi, hogy ezek inkább a központi kölcsönző gyűjteményekben éreztetik hatásukat.

Különösen érdekes és tanulságos fejezete az elemzésnek az a része, amely a könyvtárközi kölcsönzés országon belüli rendszerének egyes típusaival foglalkozik. E rendszer tervezésében olyan tényezőket is figyelembe kell venni, mint a földrajzi helyzet, a népesség, a közigazgatás rendszere, az oktatás, a kutatás, a könyvtárügy fejlettségi szintje, a könyvtári források lehetőségei, továbbá a szerzői jog problémái az egyes országokban a másolatok készítésének szempontjából. Mindezek a tényezők hatnak az ellátás gyorsaságára és költségeire is.

A gyorsaságról szólva, ennek legfontosabb összetevőjeként a lelőhely meghatározást, a birtokló könyvtár kölcsönzési készségét, a közvetítés technikai tényezőit és az eljárás mód egyszerűsítését jelöli meg. A nemzetközi tapasztalatok alapján ésszerű és elérhető cél a teljesítés idejére a maximum 3 hét, sürgős esetekben 1 hét (országon belül). Kívánatos, hogy a kielégítés hányadosa elérje a 70%-ot.

A tanulmány megállapítja, hogy a nemzetközi adatgyűjtésből kevés anyag vonatkozott a könyvtárközi kölcsönzés költségeire. Megemlíti a központi gyűjteményt mint

leggazdaságosabb megoldást. Vákolja a nemzeti könyvtárközi kölcsönzési rendszerek modelljének elvi kérdéseit és a sok lehetőség közül négy alapmodellt jelöl meg, felsorolva előnyeiket és hátrányaikat. E négy modell a következő:

- A. modell** *Koncentrált központi ellátás.* Ennek is több válfaja lehetséges: a kizárólag kölcsönzésre épített gyűjtemény; de kapcsolódhat ez a fölőspéldányokból alakuló tároló könyvtárral is. A központi ellátással megbízott gyűjteménynek rendelkeznie kell a teljes nemzeti könyvanyaggal (kötelepéldánnyal is) és biztosítania kell ennek kölcsönzését. E megoldás kapcsolódása a nemzeti könyvtár feladataihoz kézenfekvő. *Előnyei:* gazdaságosság, a nemzeti kiadványtermés közvetlen hozzáférhetővé tétele, a kölcsönzés közvetlensége. *Hátrányai:* a felállítás költségei viszonylag magasak; csak nagy forgalom esetén gazdaságos; a jövő pénzügyi feltételei bizonytalanok; nagy a pusztulás kockázata; fennáll a monopolhelyzet veszélye; és végül a gyors és könnyű kölcsönzés mértéktelenül megnövelheti a szükségtelen kéréseket.
- B. modell** *A néhány könyvtárra koncentrált ellátás.* Néhány országban e megoldás eredményesen működik, de javítani kell a könyvtárak szolgáltatásait és kölcsönzési példányokkal bővíteni a gyűjteményeket. E rendszer *előnyei és hátrányai* hasonlóak az A. modelléhez, de mérsékeltbbek.
- C. modell** *A tervezett decentralizáció.* Ez a rendszer a könyvtárak bizonyos, többé-kevésbé rendszerezett körére támaszkodik, sikeres működéséhez erős szakkönyvtárak szükségesek. *Előnyei:* a kérések nagy része a szak szerint illetékes könyvtárhoz érkezik; a források helyi és országos igényeket egyaránt kielégítenek; a többletköltség nem túl nagy. *Hátrányai:* a sok párhuzamos beszerzés miatt a teljes nemzeti ráfordítás magas lehet; a kölcsönzés és a könyvtár más feladatai ütközhetnek; az ügyintézészt ebben az esetben erősen javítani kell a hagyományos módszerekhez képest. E típusban érvényesülhet a gyarapítási kooperáció, amelyről azonban a könyvtárközi kölcsönzés viszonylatában a nemzetközi tapasztalatok kevés jót tudnak felsorolni.
- D. modell** *Nem tervezett decentralizáció.* A legtöbb ország a forrásokat a központi katalógusok útján teszi hozzáférhetővé. E megoldásnak *számos hátránya van.* A gyakran keresett, vagy éppen a nagyon speciális anyagokhoz nehéz hozzáférni; a központi katalógusok fenntartása igen költséges; nehézkes a könyvtárak kooperációja, mivel a saját klientúra és a könyvtárközi kölcsönzés érdekei gyakran ütköznek; nincs biztosítva, hogy a központi katalógusokban feltüntetett dokumentumanyag valóban fedí az igényeket. Összefoglalva tehát: a rejtett, a közvetett költségek magasak és a hatékonyság alacsony.

E négy alapmodell számos kombinációja lehetséges. A tanulmány ezeket is ismerteti, de hangsúlyozza, hogy bármelyik formára esik is a választás, *mindegyiket meg kell tervezni.*

Ha a központi katalógusok automatizált, on-line üzemmódban vehető igénybe, kiadásukra a COM (Computer Output Mikroform), géppel olvasható mikrofilmlapokat ajánlja a hagyományos nyomtatás helyett.

A regionális rendszereket főként szövetségi rendszerű vagy sokféle nyelvű és kultúrájú országoknak ajánlja, vagy ott, ahol a könyvtárközi kölcsönzési igények mennyisége igen nagy. Egyébként nem javasolja a regionális rendszert, mert ez a források többszörözését jelenti, továbbá egy sereg szervezési és koordinációs problémát hoz magával. *Legjobb megoldásnak a nem merev, hierarchikus rendszert tekinti úgy, hogy egyes szintek kihagyhatók legyenek.*

Részletesen elemzi a tanulmány a könyvtárközi kölcsönzés hatékonysága ellen érvényesülő, a kérések kielégítését akadályozó, a késedelmet okozó, a magas költségeket előidőző tényezőket.

Mindezeket túl két lényeges szempontra hívja fel a figyelmet: *a könyvtárközi kölcsönzés és az országos könyvtári gyarapítási program*, valamint *a könyvtárközi kölcsönzés és a nemzeti tárolási program összefüggéseire*.

Minden országban – a legfejlettebbekben is – radikális változásokat sürget a könyvtárközi kölcsönzésben. Ajánlásokat fogalmaz meg a fejlődő országok könyvtárközi kölcsönzésének elősegítésére is.

Az összefoglaló tanulmány után az összegyűjtött nemzetközi adatanyag részletes elemzése következik. A kötet 3. része 43 ország könyvtárközi kölcsönzési viszonyait ismerteti a bevezetésben jelzett, különböző forrásokból szerzett információk alapján, feltüntetve a bibliográfiai forrásokat. A kötetnek ez a fejezete mint forrásanyag különösen értékes. Ezt követi M. B. Line és S. Vickers pontokba foglalt összeállítása: *alapelvek a nemzeti könyvtárközi kölcsönzési rendszerek szervezéséhez*.⁷ A kötetet a könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó szakirodalom terjedelmes bibliográfiája egészíti ki.

A UAP gyakorlati eredményei

Az UAP program visszhangját és hatását ismerteti egy 1979-ben megjelent nemzetközi cikkgyűjtemény, ebben Brazília, Bulgária, Franciaország, NDK, Malaysia, Norvégia, Nagy-Britannia és az USA vezető könyvtárosai nyilatkoznak arról, hogy országaikban miként érvényesülnek az UAP elvei. A cikkekhez a téma legfőbb gondozója M. B. Line fűz bevezetésként figyelemre méltó megjegyzéseket.⁸ Megállapítja, hogy az UAP még csak kezdeti lépéseit teszi, de a kilátások biztatóak a gyakorlati eredmények eléréséhez. Az UAP program elfogadása és az érdekében folyó munkálkodás minden országnak hasznos, még a legfejlettebbeknek is, mert hozzásegíti őket a nehezen megszerezhető kiadványokhoz. Különösen nagy segítséget jelenthet a fejlődő országoknak, amelyek könyvtári és könyvtárközi kölcsönzési rendszere még kialakulóban van, s nagymértékben függnek a fejlett országoktól. A dokumentumok iránti igény e jelenlegi viszonyok mellett is magasabb lehetne.

Legnagyobb haszna az UAP-ból azoknak a kisebb országoknak van, mint pl. a gyűjteményben szereplő Norvégia és Bulgária, amelyek viszonylag keveset publikálnak és erősen függnek más országok publikációitól, az idegen nyelvű kiadványoktól. A saját kiadványaik szolgáltatásaival járó felelősség elenyésző azokhoz az előnyökhöz képest, amelyek a kiadványokhoz való hozzáférést jelentik számukra. A továbbiakban Line itt is megemlíti az előzőekben már ismertetett, az UAP megvalósítását akadályozó tényezőket. Utal arra, hogy a gyűjteményben közölt elemzések csak kis mértékű mintavételt jelentenek, inkább a problémák felvetését segítik és kezdeményezésre bátorítanak. Bevezetését a következőkkel summázza: *az UAP program nem valósulhat meg, hacsak minden ország meg nem fontolja saját UAP problémáit. Egyetlen ország, a legfejlettebb sem lehet ön-*

elégült: mindegyiknek nagy utat kell megtennie a kiadványok hozzáférhetőségének lényeges javítása érdekében. Az UAP szó szerinti értelmében nem valósítható meg teljeséggel, de minden lépés közelebb visz hozzá.

A beszámolók e szűk mintavételben is tükrözik az egyes országok rendkívül különböző viszonyait, szükségleteit és megoldási módszereit.

Brazília⁹. A dokumentumok hozzáférhetőségét Brazíliában három központi könyvtár, ill. intézmény segíti leghatékonyabban: az Instituto Brasileiro de Informacao em Ciência e Tecnologia (IBICT), a Biblioteca Regional de Medicina (BIREME) (ez nemcsak Brazília központi orvosi könyvtára, hanem a többi latin-amerikai országé is) és az Empresa Brasileira de Pesquisa Agropecuária (EMBRAPA) dokumentációs és információs osztálya.

A könyvtárközi kölcsönzési igények mennyisége gyorsan növekszik, a kielégített kérések száma az utolsó nyolc évben megnégyszereződött. A könyvtárközi kölcsönzések számának gyors növekedését a másolótechnika alkalmazása indította el. Eredeti dokumentumokat általában nem kölcsönöznek. A teljesítési ráta 65–70%, az átfutási idő 1–3 hónap.

A külföldi, könyvkereskedelmi forgalomban nem kapható, ill. a kiadó országtól be nem szerezhető dokumentumok megszerzését a külügyminisztérium mellett működő információs rendszer (Sistema de Informacao Cientifica e Tecnológica do Exterior – SICTES) segíti elő a követségek útján, kifelé pedig brazil anyagokat közvetít. E szolgáltatást egész Latin-Amerikára és Afrikára is ki akarják terjeszteni.

A cikk hangsúlyozza, hogy a fejlődő országoknak is ki kell építeni saját könyvtárait, hogy információs szükségleteik nagy részét saját könyvtáraikból elégíthessék ki.

Bulgária¹⁰. A cikk főként a külföldi kiadványokhoz való hozzájutással foglalkozik. Bulgária évi kb. 30 000 könyvet és 17 000 folyóiratot szerez be külföldről, ebből 10 000 könyvet és 10 000 folyóiratot „kemény valutáért”. Nagy nehézséget okoznak számukra a kiadványok magas és egyre emelkedő árai. Emiatt gyakran le kell mondaniok a szükséges kiadványok beszerzéséről.

Három bolgár könyvtár lehet külföldi könyvtárakkal könyvtárközi kölcsönzési kapcsolatban: a Cyrill és Method Nemzeti Könyvtár, a Tudományos Akadémia Könyvtára és a Központi Mezőgazdasági Könyvtár. 1977-ben a külföldi kiadványokra beérkezett igények 46%-át külföldről szereztek be. A külföldi könyvtárak közül fő forrásuk a Lenin Könyvtár és a GPNTB (Moszkva, 50%), valamint a BLLD (Boston Spa, 25%).

Franciaország¹¹. A Bibliotheque Nationale könyvtárközi kölcsönzési osztályát 1977-ben kibővített feladattal nemzetközi kölcsönzési központtá fejlesztették (National Centre de Prets – NCP), amely egyben a központi könyvtárak együttműködéséért is felelős. Évi 30 000 kérést elégítenek ki, főként fotomásolatokkal és mikrofilmekkel.

A könyvtárközi kölcsönzésnek Franciaországban nagy hagyománya van, de nincs szervezett rendszere, sem szabályzata. A könyvtárak maguk döntenek a kölcsönösség kritériumairól, a másolatok szolgáltatásáról. A cikkíró szerint e spontaneitásnak vannak előnyei és hátrányai. A kölcsönzés a központi katalógusokra támaszkodik, amelyek a könyvtárakat közvetlen kapcsolatba hozzák egymással, és így valamiféle együttműködés azért kialakult.

1975-ben mintegy 600 000 kielégített kérést tartottak számon. Ennek felét a CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) bonyolította le. A további kölcsönzések 85%-át az egyetemi könyvtárak szolgáltatják, 2,8%-át a városi könyvtárak és 1,6%-át a nemzeti könyvtár.

A kielégítési hányad az egyetemi könyvtárakban 87,1%, a városi könyvtárakban 77,1%. A külföldről kért művek 86,4%-a az orvostudomány, 77,3%-a a természettudományok köréből származott. Az átfutási idő a társadalomtudományi művek esetében 1–6 hónap, az orvostudomány terén 15 naptól 3 hónapig mozog. Nagymértékben veszik igénybe a BLLD-t és a nyugat-európai könyvtárakat.

Igen magasak a kölcsönzések költségei, egy kölcsönzés 54 frankba, hozzá a szállítás 30 frankba, összesen tehát 84 frankba kerül.

A francia könyvtárközi kölcsönzés hátrányai: a kölcsönzés bizonytalansága, a teljesítési idő hosszúsága és a magas költségek. E helyzetben a következő módokon kívánnak javítani:

- a központi katalógusok gépesítésével és ezzel kapcsolatban egy megosztott katalógizálási rend megszervezésével;
- egy országos kölcsönzési központ létrehozásával

amelynek feladatai: 1. más országok ellátása francia kiadványokkal; 2. a francia könyvtárak ellátása a keresett kiadványok 80%-ával, tehermentesítve ezzel más könyvtárakat; 3. a fennmaradó 15%-ot az ún. háttér könyvtárakból (nagy tudományos szakkönyvtárakból) kívánják kielégíteni; 4. a külföldi kiadványokra vonatkozó kéréseknek csak 5%-át szándékoznak külföldről beszerezni (ha ezek francia könyvtárakban nem találhatók); 5. e központ hivatott megoldani a fölőspéldányok, ill. a már nem használt anyagok tárolását is (tároló könyvtár).

Német Demokratikus Köztársaság¹². Elsősorban az állománygyarapítással foglalkozik az UAP szempontjából. A gyarapítás fő formája a szakterületenkénti együttműködés, amely azonban éppen revízió alatt van. A folyóiratok standard jegyzékének kiadására törekszenek, amely biztosabb lelőhelyet eredményez. Az állománybázist két nagy hálózat biztosítja: 1. a szakkönyvtárak hálózatai, amelyekhez az egyetemi és a főiskolai könyvtárak is tartoznak, s amelyek a szolgáltatásban is fontos szerepet játszanak; 2. a regionális hálózatok, amelyeknek vezető könyvtárai a területi általános tudományos könyvtárak. E két hálózat kiegészíti egymást. Jelentős szerepet vállal a négy nagy berlini könyvtár: a Deutsche Staatsbibliothek, az Egyetemi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és a Városi Könyvtár. A Deutsche Staatsbibliothek számos könyvtárnak fizet elő központilag külföldi folyóiratokat.

Az NDK jogszabálya minden állampolgár számára lehetővé teszi a könyvtárközi kölcsönzést, tanulási, kutatási, oktatási, vagy továbbképzési célból. Nemzetközi vonatkozásban az NDK rendszere a kölcsönösség elvére épít könyvtárak és államok között egyaránt. Központja a Deutsche Staatsbibliothek, amely a központi katalógusokat is gondozza. (A központi katalógus a kérések 50–60%-ára tud lelőhelyet adni.) Külföldi kölcsönzés

is csak rajtuk keresztül lehetséges. A kérések kielégítésének ideje gyakran hosszú, ennek okát a kérések számának növekedésében látják.*

Malaysia¹³. A könyvtárközi kölcsönzés első szabályzata 1977-ben keletkezett öt egyetemi és a nemzeti könyvtárra vonatkozóan. A könyvtárközi kölcsönzési kérések mennyisége egyelőre még kevés. Kedvező kapcsolataik vannak Ausztráliával és Angliával. A fenti könyvtárak jelentős mértékben szolgáltatnak másolatokat. A régi maláj dokumentumokat főként a British Múzeum könyvtárából és más angol könyvtárakból szerzik be másolatban. Sürgős feladatnak tartja a beszámoló a szükségletek részletes tanulmányozását.

Norvégia¹⁴. Az ország nagykiterjedésű, ritkán lakott, könyvtárügye magas színvonalú, a könyvtermelés mennyisége nem nagy. A cikk e sajátos helyzetből kiindulva szemléli az UAP célkitűzéseit. A könyvtárközi kölcsönzés régen működik már Norvégiában, de az utóbbi időben mintha kissé öncélúvá vált volna. A kérések nyomán mire a szokott utat végigjárva meglelik a könyvet, az már gyakran nem is szükséges. Pedig minden megyei könyvtárnak van telexe, és a megyei könyvtárak központja az oslói városi könyvtár, birtokában a nemzeti könyvtár központi katalógusainak másodpéldányaival.

A szerző a könyvtárost tekinti – norvég viszonyok között – a kiadványokhoz való hozzáférés egyik legfőbb tényezőjének. A nagyon szórt településeket és nagy távolságokat átfogó norvég könyvtári rendszerben a kis települések könyvtárosainak képzését, bibliográfiai segédeszközökkel való jobb ellátását sürgeti. A könyvtárközi kölcsönzés belföldön ingyenes, annak ellenére, hogy a postaköltségek igen magasak. Nemzetközi vonatkozásban egyezményeket sürget a könyvtárközi kölcsönzések postaköltségeinek csökkentésére.

A fotomásolatok elősegítik a szolgálatot és ennek gyorsaságát, de megoldatlanok és akadályt jelentenek a szerzői jogi problémák.

Együttműködési terv a könyvtárak között nincsen. A jelenlegi gazdasági helyzetben nagyobb állami támogatásra lenne szükség a szolgálat szintentartására.

1977-ben a nemzeti könyvtárból érkezett mintegy 20 000 kérésből 11 000 teljesült (55%), ennek egy negyedét külföldről elégítették ki. A könyvtárközi kölcsönzés állapotát jellemezve egy régi mondást idéz: egy rendszert sem erősebb, mint ennek a leggyengébb láncszeme.

A szerző a gyarapítás lényeges tényezőjének tekinti a nemzetközi cserét. A gyarapítási kooperáció a skandináv országokban (Scandia-terv) alapvető tényezője lett további kooperációknak.

Az ellátási rendszerek centralizációjával kapcsolatosan a norvég viszonyok alapján negatív álláspontot foglal el. Egyébként általános a jelszó „nem növelni tovább” sem az országos könyvtárak feladatait, sem a könyvtáraknak küldött kérések számát, sem a könyvkiadás méreteit. A szakmai gondolkodás inkább a decentralizálás irányába hat.

Egyesült Királyság¹⁵. A kiadványok hozzáférhetőségét két szempontból vizsgálja a szerző: a kérések és a kielégítés oldaláról. Az országból származó kérés háromnegyed

* Az NDK könyvtárközi kölcsönzéséről részletes beszámoló jelent meg lapunk 1979/6. számában (613–616.p.).

része egyenesen a BLLD-hez érkezik, a fennmaradó egynegyedrészből az, ami máshol nem elégíthető ki szintén. Külföldre csupán a kérések 0,7%-át küldik, bár ez számszerűen jelentős mennyiség: 1977/78-ban pl. 17 580 kérés volt. Ezek 70%-a kielégítést nyert, átlag három hónap alatt. (A leggyorsabb elintézés egy hét, a leglassúbb 82 hét volt.) Országon belül az átfutási idő 7 nap. Ezért nekik nem érdemes külföldről kérni. A legtöbb külföldre irányuló kérést a kiadó országhoz küldik, az átfutási idő a legfejlettebb könyvtári rendszerű országok esetében is 3 hónap. A késedelem egyik oka, hogy nem veszik igénybe a légitársaságokat, a másik a lelőhely megállapítás bizonytalansága, ill. lassúsága és az ügykezelés problémái. A BLLD igen sok külföldi kérést elégít ki. 1977/78-ban 21 000 művet kölcsönzött eredetiben és 93 000-et másolatban. A kielégítés aránya kb. 90–95% a BLLD saját állományából, és 5% az ország más könyvtáraiból. Az angol folyóiratokra vonatkozó kérések kielégítése 95%-os. A legtöbb folyóíratra vonatkozó kérés azonban nem brit folyóíratra szól, valamiféle nemzetközi forrásnak tekintik világszerte, tárgyra és nyelvre való tekintet nélkül érkeznek hozzá kérések. Egyik nagy ország BLLD-hez küldött kéréseinek harmada saját kiadású folyóirataira vonatkozott. Ez egészségtelen és szükségtelen helyzet. A kérések 22%-a Nyugat-Európából, 20%-a Kelet-Európából származott a fenti időszakban. Hangsúlyozza, hogy a BLLD brit kiadványok kölcsönzéséért vállal felelősséget, a külföldiekért nem. Hangsúlyozza, hogy az UAP az egyetemes hozzáférhetővé tételt jelenti, nem pedig könnyű megszerzését azoknak a kiadványoknak, amelyek máshonnan is megszerezhetők lennének.

Egyesült Államok¹⁶. A könyvtárközi kölcsönzés mennyisége az Egyesült Államokban is állandóan növekszik és néhány milliós nagyságrendű. A növekedés hatására azonban romlik maga a rendszer. Az igények növekedését gátolandó, néhány könyvtár kölcsönzésenként 2.5–8 dollárt kér. Ez nyílt felszólítás, hogy ne forduljanak hozzájuk.

Az amerikai könyvtárosi közvélemény most elsőrendű feladatának tekinti a számítógépes visszakeresésre alapozott hálózatok kiépítését, amely a bibliográfiai tájékoztatás és a hozzáférés javításához vezet.

Az UAP kevésbé ismert az amerikai könyvtárosok előtt és kevesebbet foglalkoztak vele a szakemberek, mint Európában. Az amerikai könyvtárak elsősorban az ország saját kutatóit kívánják ellátni. Az igények súlya hagyományosan a nagy egyetemi és központi tudományos könyvtárakra nehezedett.

Ez magyarázza a nagy könyvtárak jelenlegi nehézségeit. A helyzet mostanában kezd változni azzal, hogy a számítógépes rendszerek, mint az OCLC (Ohio College Library Center), lelőhely információkat szolgáltatnak a kis és közép nagyságú könyvtárak állományáról is, és ezek a könyvtárak kezdik kölcsönözni állományukat. A nagykönyvtárak rövidesen tapasztalni fogják könyvtárközi kölcsönzésük csökkenését.

Az amerikai könyvtárosoknak nem közömbös a rendszer romlása. Éppen ezért hozták létre (a BLLD példájára) a Nemzeti Folyóirat Központot (National Periodical Centre), amelytől szintén a nagykönyvtárak tehermentesítését és a folyóiratok, valamint egyéb sorozati kiadványok jobb hozzáférhetőségét remélik.

Mivel a világ kiadványtermelése állandóan nő, egy idő múlva az amerikai könyvtárak is egyre kisebb hányadát tudják e kiadványtermésnek megszerezni. Hosszabb távon tehát számukra is egyre nagyobb jelentősége lesz az UAP-nak.

IRODALOM

1. International Federation of Library Associations. Draft Medium Term Programme. 1975–1978. (Working Document IV.) The Hague, 1975. 23 p.
2. LINE, M. B.: Universal Availability of Publications. = Unesco Bulletin for Libraries. 31.vol. 1977. 3.no. 142–151.p.
3. Az IFLA 1978. évi konferenciájának előadásaiából:
VICKERS, S. C.: Einer weltweiten UAP – Universalen Verfügbarkeit der Veröffentlichungen entgegen. 10 p. (Gépirat.)
URQUHART, D. J.: UAP in einem entwickelten Lande. 4 p. (Gépirat.)
4. LINE, M. B.: UAP and Interlibrary Lending. = IFLA Journal. 4.vol. 1978. 2.no. 118–121.p.
5. LINE, M. B.: Universal Availability of Publications: Progress and Development. = IFLA Journal. 4.vol. 1978. 4.no. 345–346.p.
6. LINE, M. B. – BRIQUET DE LEMOS, A. A. – VICKERS, S. C. – SMITH, E. S.: National Interlending Systems: a comparative study of existing systems and possible models. Paris, Unesco, 1978. 280 p. Bibliogr.: 244–280.p.
7. LINE, M. B. – VICKERS, S. C.: Principles of National Interlending Systems. = National Interlending Systems: a comparative study of existing systems and possible models. Paris, Unesco, 1978. 240–243.p.
8. LINE, M. B.: The Practical Impact of UAP. = Unesco Journal of Information Science Librarianship and Archives Administration (UJISLAA). 1.vol. 1979. 2.no. 76–78.p.
9. BRIQUET DE LEMOS, A. A.: UAP and Brazil. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 78–81.p.
10. POPOV, V.: UAP and Bulgaria. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 81–84.p.
11. CHAUVEINC, M.: UAP and France. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 84–88.p.
12. GENZEL, P.: UAP and the German Democratic Republic. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 89–92.p.
13. LIN HUCK TEE: UAP and Malaysia. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 92–95.p.
14. GRANHEIM, E.: UAP and Norway. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 96–99.p.
15. LINE, M. B.: UAP and the United Kingdom. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 99–101.p.
16. DOUGHERTY, R. M.: UAP and the United States. = UJISLAA. 1.vol. 1979. 2.no. 102–103.p.

